

СТВОРЕННЯ СИТУАЦІЇ УСПІХУ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ

У статті аналізуються педагогічні умови створення ситуації успіху в навчанні як важливий засіб формування предметної компетентності учнів профільних класів. Предметна компетентність розглядається як особистісна інтегративна характеристика, що є фактором розвитку учнів, їхніх інтелектуальних здібностей, забезпечує підготовку до подальшої професійної освіти. Розкриваються критерії, чинники, психолого-педагогічні умови формування предметної компетентності учнів як чинника ефективності навчання біології на профільному рівні.

Ключові слова: акмеологічний підхід, ситуація успіху, предметна компетентність, учитель біології, профільні класи.

Постановка проблеми. У законах України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту» зазначається про необхідність створення сприятливих умов для навчальної діяльності учнів, які б допомагали їм самореалізуватися, формували потребу особистості в здобутті наукових знань та забезпечували різнобічний розвиток учня як цілісної особистості, його здібностей, обдарувань.

Перед загальноосвітньою школою поставлене завдання навчання й виховання учнів, підготовка учнів до успішної соціалізації, усвідомленого вибору професії. Усі ці завдання спрямовані на формування адекватного прагнення учня до саморозвитку, під час навчання у школі та професійного розвитку в майбутньому. Проблема професійного зростання людини, її успішність є центральною для такої наукової галузі, як акмеологія, що сформувалась як самостійна наукова дисципліна у 90-ті роки ХХ ст.

Одним із прогресивних і перспективних для сучасної школи в наш час є акмеологічний підхід. Застосування акмеологічного підходу до змісту освіти, технологій навчання й виховання учнів, дозволяє перевести школу з режиму формального функціонування до режиму розвитку. При цьому значно підвищується і якість освіти, оскільки в усіх суб'єктів системи освіти виявляються пізнавальні мотиви, навчання стає внутрішньою потребою, а творче переосмислення дійсності стає провідним.

Необхідність акмеологічного підходу в навчально-виховному й управлінському процесі загальноосвітньої школи очевидна, оскільки суспільство очікує від школи, що її випускники будуть комунікабельними, креативними, самостійно мислячими особистостями, які прагнуть до успіху та вміють самостійно будувати індивідуальну траєкторію розвитку. Акмеологічні прийоми, акме-технології пропонують практичне рішення питання особистісного і професійного успіху.

Актуальність теми зумовлена особливим інтересом педагогіки й методики біології до проблеми підвищення якості освіти. У межах даного питання можливий розгляд проблеми перегляду методичного інструментарію в контексті акмеологічного підходу. Методологічна база акмеології дає можливість для створення розвивального, творчого освітнього середовища.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема успіху є спільною для філософів, соціологів, психологів та педагогів, оскільки це поняття є багатовимірним. Філософські аспекти феномену успіху розкрито в роботах Є. Головахи, І. Кона, Г. Тульчинського, Л. Сохань. Психолого-дидактичний аспект ситуації успіху в навчальній діяльності досліджували такі науковці, як К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський, О. Запорожець, О. Леонтьєв, Б. Ломов, В. Мясіщев, К. Платонов, С. Рубінштейн, П. Якобсон. На важливість організації ситуацій успіху в навчанні вказували І. Бех, О. Богданова, В. Басов, А. Лутошкіна, В. Оніщук, О. Савченко, І. Харламов, Г. Щукіна та ін. Дослідження О. Анісімова, В. Зазикіна, А. Деркача, Г. Михайлова, Г. Семенова присвячені науковому висвітленню феноменології «акме», розробці теоретико-методологічних засад акмеології; вивченню загальних і часткових закономірностей ситуації успіху, акмеологічних методів дослідження й розвитку особистості; створенню акмеологічних технологій прогресивного розвитку особистості й професіоналізму. Проте важливою проблемою залишається організація навчально-виховного процесу у профільних класах на засадах акмеологічного підходу, який би забезпечив формування предметних компетентностей учнів.

Компенентнісний підход став предметом дослідження багатьох науковців (Н. Бібік, В. Бондар, І. Гудзик, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіна, О. Савченко, С. Сисоєва, Г. Терещук, С. Трубачева, О. Падалка, О. Пехота та ін.). У системі компетентностей, серед яких виділяють: ключові (міжпредметні та надпредметні компетентності) – здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культурнодоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи актуальні індивідуальні та соціальні проблеми; загальногалузеві – що формуються впродовж засвоєння змісту певної освітньої галузі в усіх класах середньої школи для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем, важливе місце посідають предметні компетентності – складова загальногалузевих компетентностей, яка стосується конкретного предмета.

Мета статті полягає в обґрунтуванні умов створення ситуації успіху як засобу формування предметних компетентностей учнів профільних класів на уроках біології.

Виклад основного матеріалу. У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти зазначається, що метою освітньої галузі «Природознавство» є формування в учнів природничонаукової

компетентності як ключової та відповідних предметних компетентностей, як обов'язкового складника загальної культури особистості й розвитку її творчого потенціалу. Досягнення мети потребує переорієнтації навчального процесу на особистість, її пізнавальні потреби, мотиви, пізнавальний досвід та створення умов для самореалізації.

Концептуальну основу технології створення ситуації успіху складають концепції особистісно орієнтованого навчання та виховання (І. Бех, І. Якиманська), діяльнісного підходу (Б. Ананьєв, О. Бодалєв, П. Гальперін, О. Леонтєв), розвивального навчання (Л. Виготський, Л. Занков, Д. Ельконін, В. Давидов).

Обґрунтування ситуації успіху як педагогічного засобу, який дозволяє максимально розвинути здібності дитини, її фізичні та духовні сили, знайшло своє відображення у працях В. Пітюкова, Н. Щуркової, які під успіхом розуміють суб'єктивне переживання особистістю задоволення від процесу і результату самостійно виконаної діяльності [6; 8].

Ситуація успіху – це цілеспрямоване, організоване сполучення умов, за яких створюється можливість досягнути значних результатів у діяльності як окремо взятої особистості, так і колективу в цілому. З педагогічної точки зору – це результат продуманої, підготовленої стратегії, тактики вихователя, сім'ї [3].

Ми визначаємо ситуацію успіху як створені в особливий спосіб умови навчання, виховання, розвитку, що забезпечують ефективне оволодіння навчальним змістом на продуктивному рівні та досвідом творчої діяльності.

Створення ситуації успіху в навчанні вимагає наступних умов:

- чіткість вимог учителя до учнів;
- мотиваційно-цільова установка на діяльність (емоційна підготовка учня до розв'язання навчального завдання);
- змістовне забезпечення навчально-пізнавальної діяльності (створення умов для успішного оволодіння навчальним матеріалом);
- процесуальне забезпечення (форми, методи, прийоми, засоби навчання);
- матеріально-технічне забезпечення (література, сайти Інтернет, науково-методична база кабінету, навчальні прилади тощо);
- позитивне ставлення вчителя до результатів діяльності учнів;
- відповідальність та усвідомлене ставлення учнів до результатів своєї діяльності;
- індивідуальна допомога учням (робота з навчальними проблемами учнів);
- розвивальне освітнє середовище.

Завдання вчителя – зацікавити учня пізнавальним процесом, зосереджуючи увагу на особистому внеску учнів у розгляд проблеми, у розв'язанні якої буде відображена точка зору учня та його творчий погляд.

Мотиваційно-цільовий компонент забезпечується тим, що вчитель формує в учнів установку на успішне виконання навчальних завдань, стимулює виникнення мотиву досягнення, прагнення самостійно вирішити проблему і завдання. Іншими словами, вчитель актуалізує чи нейтралізує емоції для майбутньої діяльності. Даний етап значною мірою визначається психологічними механізмами. Часто спостерігається механізм зсуву мотиву на мету (мотив ставав метою), що сприяє підвищенню ефективності самостійної пізнавальної діяльності.

Змістовне наповнення навчально-пізнавальної діяльності є важливою умовою створення ситуації успіху. Одним із ефективних засобів реалізації мети ефективного навчання є проблематизація змісту навчального матеріалу з біології. Цей засіб передбачає: акцентування уваги на необхідності та можливих шляхах розв'язання проблем біологічної науки; використання оригінальних пояснень; перегляд наявних відомостей, пошук нових фактів і альтернативних інтерпретацій, що сприяє формуванню в учнів особистісного підходу до вивчення різних галузей біологічних знань. До того ж, програма з біології для профільних класів збагачена сучасними відомостями щодо досягнень біологічної науки.

Слід відзначити, що стратегія збагачення навчального матеріалу сучасними досягненнями біологічної науки та проблематизація навчання є найбільш перспективними. Вона дозволяє максимально врахувати особистісні потреби, інтереси, нахили, здібності учнів профільних класів та надає можливість усвідомлено самовизначитися на основі знань про напрями та перспективи розвитку різних галузей біології.

Проблемне навчання забезпечує предметну компетентність учнів у розв'язанні проблем, що є основним освітнім результатом, в учнів формуються важливі пізнавальні вміння й навички розмірковувань: аналітичні, за аналогією, комбінаторні, уміння розрізняти факти та думки. Під час вибору шляху розв'язання проблеми учень розглядає та співвідносить причини й наслідки, логічно викладає своє рішення, обґрунтовує його, що є основою вміння вирішувати проблеми та формує тло компетентності учня.

Завданням учителя є перетворення результату діяльності учня у стимул для подальшої пізнавальної діяльності, в усвідомлений мотив для продовження пізнавального процесу. Зовнішній мотив досягнення перетворюється у внутрішній пізнавальний, учня починає приваблювати процес пошуку істини, результатом чого стає внутрішня потреба в самоосвіті й самовдосконаленні.

Таким чином, ситуація успіху перетворюється із прийому в педагогічну умову ефективності самостійної пізнавальної діяльності тільки в тому випадку, якщо учень стає суб'єктом освітнього процесу, усвідомлює власні сили й можливості.

У процесуальному забезпеченні вчитель повинен надавати перевагу методичному інструментарію, що сприяє розвитку предметних компетентностей, а саме методам, які розрізняються за ступенем пізнавальної самостійності учнів: частково-пошуковому або евристичному, методу «мозкового штурму», дослідницькому, методу проблемного викладу, інтерактивним методам, методу конкретних ситуацій тощо.

Проблемність при цьому створюється за допомогою прийомів, мета яких – викликати в учнів зацікавленість у розкритті ними всього процесу виникнення й вирішення проблем: прийом аналогій, пошук протиріч, прийом семантизації, повідомлення історичних фактів тощо. Проблемний виклад потребує від учителя ретельної підготовчої методичної роботи, опрацювання навчального матеріалу так, щоб було можливо представити його у вигляді проблемних запитань, задач та завдань.

Складовою ситуації успіху також є освітнє середовище, що впливає на реалізацію освітніх потреб учнів, особистісних якостей, інтересів, на формування стійкої мотивації, на стимулювання пізнавальної активності та самостійності. Безперечно, успіх навчання цілком залежить від освітнього середовища, оскільки пізнавальні потреби, інтерес до поглиблення знань виникають і можуть здійснитися у творчому, розвивальному освітньому середовищі. Навички інтелектуальної праці учнів формуються, якщо існує середовище інтелектуального розвитку й інформаційного оточення. Аналіз практичного досвіду переконує, що розвивальне освітнє середовище повинно бути сповнене освітніми подіями, що допоможуть вирішити проблему опанування учнями сучасними видами діяльності та засобами комунікації для освітнього, професійного, соціального й культурного самовизначення.

Виконання означених умов сприяє формуванню предметної компетентності учнів, що визначається такими критеріями: мотиваційно-творча активність; володіння біологічними поняттями, знання змісту матеріалу (теорій, законів, будови структур, функцій біологічних систем); міцність і дієвість біологічних знань; уміння працювати з навчальною літературою, застосовувати знання для розв'язання практичних задач; застосування аналогії під час аналізу біологічних об'єктів; сформованість умінь розв'язувати проблеми; самостійність рішень, діяльності, мислення; здатність до оцінного судження; уміння висувати, обґрунтовувати гіпотезу; логічне мислення, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; побудова власного алгоритму дій; обґрунтованість висновків.

Предметна компетентність формується на основі організаційних умінь учнів, які включають: готовність до уроку, увага учнів на різних етапах уроку, інтерес до теми, ставлення до вчителя, культура праці, мови, дискусії, коректність запитань учителю, самоконтроль, дисципліну.

Створення ситуації успіху як засобу формування предметної компетентності учнів залежить від низки чинників:

- рівня розвитку мотиваційної сфери учнів;
- готовності до перетворення інформації у знання та вміння;
- необхідного обсягу засвоєних знань, який забезпечить адаптацію до освітнього середовища та успішну реалізацію цілей;
- сформованості інтелектуальних навичок, які дозволять учням самостійно й відповідально приймати рішення в ситуаціях навчального, особистісного, соціального вибору;
- оволодіння основними способами дій та готовності опанувати найбільш ефективні інтелектуальні стратегії;
- особистісних якостей, які дозволять продуктивно працювати для реалізації своїх цілей;
- готовності учнів до саморозвитку та самореалізації.

Вплив названих чинників стає ефективним, якщо використовуються такі прийоми організації самостійної пізнавальної діяльності:

- мотиваційні: постановка мети, відображення практичної значущості самостійної пізнавальної діяльності й результатів пошуково-творчої діяльності;
- навчальні: змістова допомога – нагадування, конкретизація, постановка навідних запитань;
- стимулювальні: заохочення, схвалення, переконання.

Ситуація успіху – дієвий засіб формування предметної компетентності учнів, умова позитивного ставлення учнів до творчого процесу під час вирішення навчальних завдань, що формує стійку потребу в самоосвіті.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Створення ситуації успіху долає перешкоди на шляху продуктивного навчання та сприяє набуттю учнями предметної компетентності. За умови використання педагогом акмеологічного підходу відбувається підвищення рівня пізнавальної діяльності учнів, що сприяє повному розкриттю творчого потенціалу особистості та подальшої самореалізації в профільній біологічній освіті.

Перспектива подальших досліджень полягає в удосконаленні методичних основ акмеологічного та компетентнісного підходу до навчання біології у профільних класах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Педагогіка успіху: виховні втрати та їх подолання / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 4. – С. 5–15.
2. Бех І. Д. Науковий підхід – запорука виховного успіху педагога / І. Д. Бех // Поч. шк. – 1999. – № 11. – С. 1–5.
3. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать: [кн. для учителя] / А. С. Белкин. – М. : Просвещение, 1991. – 176 с.
4. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : Изд.-во МГУ, 1990. – 288 с.

5. Глассер У. Школы без неудачников / У. Глассер. – М. : Просвещение, 1997. – 71 с.
6. Питюков В. Ю. Основы педагогической технологии : учеб.-метод. Пособие / В. Ю. Питюков. – М. : Колос, 2001. – 188 с.
7. Психология жизненного успеха. Опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций / Сохань Л. В., Головаха Е. И., Ануфриева Р. А. и др. – К. : Институт социологии НАН Украины, 1995. – 149 с.
8. Щуркова Н. Е. Практикум по педагогической технологии / Н. Е. Щуркова. – М. : Колос, 1998. – 249 с.

РЕЗЮМЕ

Генкал С. Э. Создание ситуации успеха на уроках биологии как способа формирования предметной компетентности учащихся профильных классов.

В статье анализируются педагогические условия создания ситуации успеха в процессе обучения как способ формирования предметной компетентности учащихся профильных классов. Предметная компетентность рассматривается как личностная интегрированная характеристика, которая является условием развития личности учащихся, их интеллектуальных способностей, обеспечивает подготовку к дальнейшему профессиональному образованию. Раскрываются критерии, факторы, психолого-педагогические условия формирования предметной компетентности учащихся как фактора эффективности обучения биологии на профильном уровне.

Ключевые слова: акмеологический подход, ситуация успеха, предметная компетентность, учитель биологии, профильные классы.

SUMMARY

Genkal S. Creation the situation of success at biology classes as a means of forming the students' subject competence in specialized classes.

The author of the article analyzes the pedagogical conditions of creating the situation of success in education as an important means of forming the subject competence of the students of specialized classes. Subject competence is seen as an integrative personal characteristic that is a factor of the students' development, their intellectual abilities, provides training for further professional education. The criteria, factors, psychological and pedagogical conditions of the subject competence of the students as a factor in the effectiveness of teaching biology at the core level are disclosed.

One of the advanced and promising for the modern school nowadays is acmeological approach. The application of acmeological approach to the educational content, technologies of training and education of the students allows the school to transfer from mode formal to mode of operation. The conceptual basis of the technology of creating the situation of success constitute the concept of personality oriented education and training, active approach, developing education.

The author states that the situation of success is specially designed learning environment, training and development to ensure effective mastery of the educational content at the productive level and the experience of creative activity.

Creation of the situation of success in education requires the following conditions: the clarity of the requirements of the teachers to the students; motivational target setting for activity; providing meaningful teaching and learning activity; procedural provision; logistics; positive attitude of the teachers to the student performance; responsible and conscious attitude of the students to the results of their activity; individual assistance to the students; developmental educational environment.

In conclusion the author stresses that creation of the situation of success overcomes the obstacles to productive study and promotes the acquisition of the subject competence by the students. Using acmeological approach by the teacher improves the level of the pupils'

cognitive activity that promotes full disclosure of creative potential and self-realization in the profile further biological education.

Key words: *acmeological approach, situation of success, subject competence, biology teacher, specialized classes.*